

EXPÖ

Med myter som vapen

*

En handbok om
konspirationsteorier
och hur de kan bemötas
i skolans värld

EXPO

Stiftelsen Expo 2017

Projektledare: Maria-Pia Cabero och Niclas Nilsson

Text: Erik Sidenbladh

Illustration: Matilda Ruta

Grafisk form: Daniela Juvall

Tryck: Norra Skåne Offset, maj 2017

ISBN: 978-91-984115-0-8

Stiftelsen Expo

Stora Nygatan 26

111 27 Stockholm

08-400 219 60

www.expo.se

Innehåll

4 Förord: Idéer som oroar

7 Därför lockar konspirationernas värld

- 8 Vad är en konspirationsteori?
- 10 Varför uppkommer konspirationsteorier?
- 12 Idén om en superkonspiration
- 19 Varför tror man på konspirationsteorier?
- 25 Vad är då problemen?
- 26 Några av de vanligaste konspirationsteorierna

31 Att hantera och bemöta i klassrummet

- 32 Skolans möjligheter och utmaningar
- 37 Så knäcker man myter
- 41 Källkritik – en given ingång
- 45 Träna upp din vetenskaplighet
- 49 Förstå propaganda och bilders makt
- 51 Att bejaka skepticism

52 Lexikon

56 Referenser

FÖRORD

Idéer som oroar

Är det verkligen något problem om några svenska tonåringar tror att hela tillvaron är riggad? Att världen i själva verket styrs av 13 familjer, som är sionister fast de egentligen är ett slags ödlesläkte från rymden? Ja, det är faktiskt ett stort problem.

I alla tider har det cirkulerat idéer som gått på tvärs mot etablerade sanningar. Men i vår tid är idéerna fler än någonsin och framför allt mer spridda – trots vetenskapens alla framsteg.

En förklaring är givetvis internet. Där sprids desinformation, propaganda och konspirationstänkande; idéer om att verkligheten ser annorlunda ut än det verkar. Där ifrågasätts ständigt det som brukar kallas ”sant” och ”verkligt” och predikas att dolda onda makter ligger bakom det som sker.

Det som betraktas som etablerade, belagda sanningar och gemensamma referensramar utmanas nu på ett sätt som aldrig förr. I en intervju vid presidentvalet 2016 sammanfattade Barack Obama hur det nu ser ut i medierna:

”Allting är sant och ingenting är sant. En förklaring av växthuseffekten från en Nobelpristagare i fysik ser likadan ut på ens Facebooksida som ett uttalande av en klimatförnekare som avlönas av de högerextrema bröderna Koch. Möjligheten att sprida falsk information och vilda konspirationsteorier har accelererat på flera sätt som polariserar väljarkåren mer än någonsin tidigare och gör det mycket svårt att föra ett gemensamt samtal.”

Konspirationsteorier har först och främst en politisk roll. Det är ett system av påståenden och förklaringar om var makten i samhället ligger. Konspirationsteorier har de senaste åren mer och mer kommit in och använts i politiken, som numera öppet är en kamp om sanningen.

Donald Trumps valkampanj och styre byggde skamlöst på konspirationsteorier och direkta lögner. Ryssland sprider konspirationsidéer för att stärka sin egen makt och underminera andras. Populister i många länder, också Sverige, bygger sin politik på att utnyttja väljarnas miss-tänksamhet mot det etablerade. För dem som vill undergräva demokratin som vi känner den är konspirationer en livsluft.

Konspirationstänkandet kan gå så långt att det blir personers och gruppers hela tankevärld och ideologi, då talar man om konspirationism. Det är uppfattningen att all etablerad sanning är ett bedrägeri. Nya termer i dagens offentliga samtal är ”alternativa fakta” och ”fakta-resistens”. Man hävdar att påståenden är sanna fast de kan motbevisas, och man erkänner inte fakta som går emot ens egen uppfattning.

Den svenska skolan ska inte bara utgå från tron på kunskap och grundläggande demokratiska värderingar. Den ska också förmedla dem, och förbereda eleverna för ett aktivt deltagande i samhällslivet. Då duger det inte att låta dem blint tro på ödlornas makt. Eller på att medborgare bara är hjälplösa lamm och spelbrickor i makthavarnas händer.

Med den här boken vill vi i Stiftelsen Expo dela med oss av det vi möter ute i svenska skolor och ge en grundläggande kunskap om konspirationsteorier bland unga. Framför allt hoppas vi inspirera och stötta lärare och andra i skolan i uppgiften att hantera och bemöta de konspirationsteorier som de kan möta i sin vardag.

Den här boken är del i ett projekt som Stiftelsen Expo drivit 2016–2017, med stöd från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor. Inom det har i samarbete med Lärarnas Riksförbund ett hundratal lärare under året utbildats inom ämnet. Genom detta stödmaterial ska kunskaperna förhoppningsvis kunna nå fler. Boken utgår från intervjuer med lärare och gruppintervjuer med ungdomar 13–18 år, och bygger på samtal med sakkunniga inom ämnesområden relevanta för temat.

Därför lockar konspirationernas värld

Ljuger medier och politiker för att vilseleda oss? Har du sett de vita strimmorna på himlen? Eller tänkt på att artister gör märkliga triangeltecken hela tiden? För att förstå lockelsen och hotet från konspirationsteorierna måste vi försöka sätta oss in i hur teorierna fungerar och vad de egentligen säger om världens tillstånd.

Vad är en konspirationsteori?

En *konspiration* innebär att en grupp personer gör något tvivelaktigt i det dolda. Det finns konspirationer i verkligheten.

Ett exempel på en verklig politisk konspiration var den som gick ut på att dölja att president Nixon och hans stab var inblandad i inbrottet på Demokraternas högkvarter i Watergate inför valet 1972.

Det låg också faktiska konspirationer bakom attackerna mot World Trade Center 11 september 2001, och många terrordåd som det mot redaktionen på tidskriften Charlie Hebdo i Paris 7 januari 2015. Vid dessa tillfällen fanns en grupp sammansvurna med en hemlig plan att döda och skada.

Vad är då en *konspirationsteori*? Jo, helt enkelt en teori/idé om att det i ett visst sammanhang finns eller har funnits en konspiration. Ofta ganska spektakulära sådana.

En del konspirationsteorier är det rimligt att tro på, eftersom konspirationer ju bevisligen har funnits förr och sannolikt gör det idag också. Det är något som de som försvarar konspirationsteorier ofta hänvisar till: ”Titta här, detta var faktiskt en konspiration!”

Konspirationsteorier lever alltså i samexistens med verkligheten. Men de flesta verkliga konspirationer blir i allmänhet förr eller senare avslöjade. I länder med fri press och fri åsiktsbildning är det svårt att hemlighålla en konspiration om många människor är inblandade i den.

Vad är en konspiration?

Oftast framhålls tre kriterier som behöver uppfyllas för att något ska anses vara en konspiration:

- **En hemlig grupp har...**
- **...en hemlig plan med**
- **...ett tvivelaktigt syfte**

Planläggning inom vanlig kriminalitet – som att råna en bank – kallas vanligtvis inte konspiration. En sådan ska ha större dimensioner: Att påverka samhället eller de politiska skeendena.

Med korn av sanning

Det grundläggande i alla konspirationsteorier är att de underkänner den etablerade, officiella versionen av vad som har hänt. Konspirationsteoretiker nöjer sig till exempel inte med de fakta som kommit fram om bakgrunden till attentaten vid 9/11 och Charlie Hebdo. De ser andra, större konspirationer bakom dem.

En viktig teknik för dem som vill sprida idén om konspirationer är att plocka russinen ur kakan. De väljer ut några detaljer som stöder deras tes, ofta några perifera eller i sammanhanget irrelevanta fakta. På dem byggs en berättelse som påstås motbevisa den etablerade förklaringen (som ofta ligger närmare till hands).

En sund skepticism

Det är såklart viktigt att ofta ställa sig frågan: Kan det här vara sant? Att kritiskt testa det som politiker, vetenskapsmän och andra makthavare presenterar som etablerad sanning. Det betyder inte att du tänker konspiratoriskt. Det finns en sund skepticism.

Men om du utgår från uppfattningen att allt som publiceras som officiella sanningar är lögnar, för att någon grupp vill behålla sin hemliga makt och i förlängningen styra alla människor på jorden – då har du hamnat i ett konspirationistiskt tänkande.

För att på riktigt ifrågasätta information är det nödvändigt att lära sig skillnaden mellan seriösa sakliga medier med faktakontroll, och propagandasajter som sprider ogrundade myter och saluför diverse konspirationsteorier.

Det har alltid funnits människor vars tänkande gått på tvärs mot de etablerade sanningarna. Ibland har de så småningom fått rätt. Man kan minnas Galilei och Kopernikus och andra pionjärer inom den naturvetenskapliga revolutionen. Darwin och hans utvecklingslära gick också emot sin tids etablerade uppfattning att djur- och växtarter en gång för alla skapats så som de är i dag.

Men det är svårt att tänka sig att dagens konspirationsteorier kommer att kunna slå igenom och bli nya etablerade sanningar. Det skulle kräva att vi totalt förkastar det vi ser som vetenskaplighet idag.

Det går inte att förena med modern vetenskaplig rationalism att ingenting är som det verkar vara, och att ingenting sker av en slump utan är planerat och styrt av en världsomspännande konspiration.

Conspirare är latin och betyder ordagrant "andas samtidigt" = hålla ihop = sammansvärja sig.

Statens medieråd använder den här definitionen:

"En konspirationsteori är en ofta fascinerande hypotes eller teori om en sammansvärjning som går ut på att en grupp med mycket eller viss makt försöker få ännu mer makt. Några andra har upptäckt detta och vill nu avslöja sanningen. De kallas för konspirationsteoretiker."

Så kan konspirationsteorier samverka och bygga på delar av verkligheten

Ja, det är helt oomstritt att oljekällorna har stått i fokus för USA:s politik och krigföring i Mellanöstern. Och ja, USA gav på 1980-talet vapen till afghanska motståndsmän för att skada Sovjet som då ockuperade landet. Det är belagda accepterade sanningar som stöds av oberoende vittnesmål, granskande journalistik och officiella dokument och uttalanden.

Men nej, det är inte bevis för att USA medvetet har skapat IS för att sprida kaos i Mellanöstern och misskreditera muslimer i resten av världen. Även om vissa människor tycker att det är troligt. Det senare är en konspirationsteoretisk slutledning.

Gamla myter som går igen

Berättelser och föreställningar om farliga grupper har förekommit i många århundraden. I muntlig tradition, och senare i böcker, tidningar, flygblad och pamfletter har olika grupper pekats ut som hot med onda syften och hemliga omstörtande planer. Antisemitismen har också lång tradition i Europas historia.

Dagens konspirationsteoretiska värld domineras av ett ganska litet antal ”upplysta” propagandister som ofta säger sig ha fått märkliga ”visioner om sanningen”. Men de anknyter också till de gamla myterna om hemliga maktgrupper – frimurare och andra sällskap, människor från andra länder och religioner eller rentav andra planeter. På konspirationsteoretiska sajter landar resonemangen ofta i traditionella antisemitiska stereotyper som förklaring till problem vi ser i världen. I nya konspirationsteorier lever myterna vidare idag.

Varför uppkommer konspirationsteorier?

Ofta ger stora omvälvande händelser upphov till alternativa förklaringar av vad som hänt. Det är som om många inte kan tänka sig att stora händelser kan ha futtiga all dagliga orsaker.

Är de officiella förklaringarna inte nog övertygande börjar många fundera i termer av konspiration: det måste vara mer som ligger bakom det som skett. I dag kan också vem som helst på internet enkelt lägga ut en teori, och vips finns frågan (och eventuella svar) därute.

Konspirationsteorier har i många fall en politisk funktion, många teorier som lever i dag har sina rötter i reaktionerna på franska revolutionen i slutet av 1700-talet. Motståndarna försökte underminera revolutionen genom att beskriva den som en produkt av hemliga sammansvurna krafter – inte som ett folkligt förankrat uppror. Teorier som skulle lägga krokben för progressiva förändringar. På samma sätt har aktörer i dag uppenbara motiv att sprida konspirationsteorier för att påverka i samhället. Dit hör rasister som använder och sprider konspirationsteorier om att det är judar eller muslimer som i hemlighet egentligen styr världen.

För andra verkar konspirationstänkandet snarare bli en slags världsåskådning – med utgångspunkten att allt är ett gigantiskt riggat spel, och där det som presenteras som kunskap och sanning förväntas vara falskt. Det förhållningssättet kallas konspirationism.

Den Oxford-baserade fysikern **David Robert Grimes** har skapat en ekvation för hur länge en konspiration kan hållas hemlig. Ju fler inblandade, desto snabbare avslöjas en konspiration. För att hålla i 25 år kan inte fler än 502 känna till den. För ett sekel – max 125 personer.

Olika nivåer av konspiration

Den amerikanske statsvetaren Michael Barkun gör skillnad på olika typer och nivåer av konspirationsteorier:

- **Händelsekonspirationer** Den enklaste nivån. De cirklar kring en enskild händelse, som till exempel Kennedymordet.
- **Systemkonspirationer** Här kopplas flera händelser och teorier ihop för visa att en och samma grupp av konspiratörer driver ett större maktspel.
- **Superkonspirationen** Den översta nivån som går ut på att en enda grupp styr allt i världen!

Det hör till bilden att det inte finns några vattentäta skott mellan grupperna. Den som googlar på enskilda händelser hamnar snart på sajter som berättar om systemen bakom händelserna och om superkonspirationen. Det är typiskt för miljön att samma gamla föreställningar och imaginära hotbilder lånas från ett sammanhang till ett annat. Återvinning gäller verkligen i konspirationsvärlden.

Varför är konspirationsteorier så närvarande idag?

En del hävdar att sådana här teorier frodas i brist på information, att de alltså var mer spridda förr när nyhetskällorna var färre. Mer information skulle alltså avvärja konspirationsteorierna.

Andra tror att det är tvärtom: Ett överflöd av information driver upp antalet konspirationsteorier och deras spridning, eftersom alternativa ”sanningar” finns att tillgå och flera auktoriteter kan hävda att de har sanningen.

Båda tolkningarna kanske är riktiga. Kanske är det andra faktorer som avgör hur stort människors intresse är för konspirationstänkande. För många kan konspirationismen vara viktig som världsåskådning, alltså förklaring till hur världen hänger ihop.

För kanske fler är konspirationsteorierna spännande och underhållande, något kul att leta efter på nätet. En del som sprider konspirationssidéer och fake news gör det utan att tro på dem – för att få uppmärksamhet i form av klick och gillanden.

Internet är hur som helst en nyckel till spridningen av konspirationsteorier. Utan flödet av videor – på Youtube och andra ställen – skulle läget vara ett helt annat.

Idén om en superkonspiration

Konspirationstänkande handlar inte om enskilda teorier och händelser – utan är ett sätt att se på världen. Benägenheten att tro på teorierna kallas också för konspirationism, och har utgångspunkterna:

- Inget sker av en slump
- Inget är vad det verkar
- Allt hänger ihop

Enligt konspirationister är allting en komplott, inget av det som sägs vara sanning är sant – det finns andra mer oroande fakta och förklaringar dolda bakom det som verkar uppenbart.

Den här världsåskådningen har en egen miljö med konspirationistiska sajter, propagandamaterial och sina egna etablerade teorispridare och ”sanningssägare”.

Många av de konspirationsteorier som vi tidigare har berört finns inbakade i det vi kan kalla för superkonspirationen. De kopplas samman i en övergripande teori om en enda ond makt, med oanade resurser, som styr allt.

EN KONSPIRATORISK VÄRLDSBILD

Wärldsordningen på många konspirationistiska sajter beskrivs oftast genom att liknas vid en pyramid, såsom på denna bild som cirkulerar på internet. Du själv finns i botten av pyramiden bland de lätlurade fåren och skuldslavarna.

I toppen finns det Allseende ögat och – i det här fallet, teorierna om vem som finns i toppen varierar – De 13 familjerna, här företrädna av den brittiska drottningen. De härskar med hjälp av De 300:s råd och andra mäktiga rika familjer. Med sin samlade makt styr den onda världsregeringen FN, Bilderberggruppen, Trilateralen, Romklubben och andra tankesmedjor, Internationella valutafonden och alla centralbanker ligger i deras händer, och med de multinationella företagen kontrollerar de alla världens tillgångar.

Vidare styr de världens befolkning genom världsreligionerna, alla regeringar och deras maktinstitutioner som militär, polis och domstolar, samtliga utbildningssystem och alla massmedier. I en del versioner byggs maktstrukturen ut med fler pilar som sägs visa hur inflytandet går.

Hela världen, alla institutioner och större händelser är delar i ett sinnrikt spel. Världen styrs av ett hemligt sällskap som gynnar sina egna ekonomiska syften, manipulerar regeringarna och förslavar människorna. De kallas ibland Illuminati, globalisterna eller New World Order, NWO. Men det handlar inte om något politiskt system som kapitalismen eller kommunismen. De viktiga i superkonspirationen är ett antal enskilda personer som håller varandra om ryggen. Högst upp i toppen, långt bortom det vi ens kan se eller kanske till och med föreställa oss styr några onda figurer allt. Och vi vanliga människor är moderna slavar.

Det här tanke-systemet är ett hopkok av urgamla myter och ofta missförstådda eller övertolkade bitar av modern vetenskap – som att vi lever i 16 dimensioner och att verkligheten egentligen kan vara ett hologram.

Sambanden mellan superteorins olika delar är ofta oklara – vilket inte behöver ses som en svaghet utan tvärtom ett bevis för hur djävulskt sluga de osynliga världshärskarna är: ”Se, de dyker ju upp överallt...” och ”eftersom planen är så omfattande, kan vi inte riktigt förstå allt vi ser”.

Hur förklaras världens tillstånd?

Konspirationismens värld är inte stillastående. Den anpassar sig hela tiden efter det som sker. Här pratas det om det aktuella, de stora frågorna som engagerar just nu i samhället. Men utgångspunkten är densamma: Allt är falskt. Det vi ser är bara en chimär för att dölja det som egentligen händer.

Vare sig vi diskuterar terrorism, övervakning, global ekonomi eller klimatförändringar så fogas konspirationsteorierna in i varandra. Och eftersom idén om en superkonspiration gör anspråk på att förklara hur hela jorden styrs, är det naturligt att det ofta är globala frågor som hamnar i fokus.

För ett antal årtionden sedan fanns det mycket konspirationsteorier om ufon – inte så konstigt eftersom utforskandet av rymden och människans möjlighet till kontakt med andra hittills okända livsformer var högaktuella frågor då.

I dag är det istället naturkatastrofer och stora geopolitiska händelser som är på tapeten. De blir då fokus för de konspirationsteorier som själva superkonspirationen förklaras genom idag.

Allt kopplas ihop i ett hierarkiskt system som förklarar hur hela världen styrs. Det är mer av en maktanalys än en fråga om vad som låg bakom en viss händelse. Hela poängen är att använda utgångspunkten att konspirationer är något som pågår oavbrutet för att vilseleda allmänheten från den verkliga stora konspirationen.

14

Konspirationsteorier kan vara legitima och inte detsamma som konspirationism. Den handlar om att utesluta alla andra förklaringar, förneka att slumpen kan finnas och i stället anse att det finns en medveten plan bakom allt.

Ett återkommande inslag: antisemitismen

Det som kan förbrylla när man utifrån tittar på konspirationisternas propaganda är spännvidden mellan det dagsaktuella och det uråldriga. Man intresserar sig för den senaste forskningen och moderna fenomen, men förklaringarna hittas gärna långt tillbaka. Gamla myter anpassas till nya teman. Dagens onda makthavare är inte något gäng skurkar som träffats nyligen, utan gamla härskarfamiljer som lyckats hålla sig vid makten – och hålla sams – genom århundraden och ibland årtusenden.

En särställning bland förklaringarna har antisemitismen. Lögnaktiga skräckhistorier från medeltiden om barnamord blandas med fiktiva texter som Sions vises protokoll, och kopplingen mellan judendom och hemliga mäktiga sällskap används som bevis och delförklaring i superkonspirationen.

Givetvis är inte alla som sprider idén om en superkonspiration antisemiter. Men påfallande ofta återkommer idéerna på konspirationistiska sajter och saluförs av de allra kändaste teoretikerna i sammanhanget. Om judarna inte anklagas för att styra världen så pekars de kollektivt ut som den dolda maktens verktyg.

Många av de europeiska antisemitiska myterna har också exporterats och fått särskilt stort fäste i Mellanöstern, där de många gånger flätas samman med den negativa synen på Israel.

15

En gammal amerikansk tradition

Svenska konspirationistiska sajter är starkt influerade av amerikanska konspirationsteorier – ofta är de svenska texterna direkta översättningar. Och det är inte en tillfällighet att konspirationismen har ett så starkt fäste i USA – man kan se tendenserna till det i landets hela historia. Frukten för farliga konspiratörer fanns med redan från början och kopplades till hot mot amerikanska värderingar som protestantism, frihet från eliter och statens kontroll, landets utvaldhed, privat ägande, gränser mellan svarta och vita osv. Listan över farliga fiender har varit lång: frimurare, katolska kyrkan, slavägare, bankirer, anarkister, kommunister, judar, fascister, militanta svarta... allesammans grupper som vid olika tider påstods ha målet att underminera landet och förkväva de sant amerikanska friheterna.

Det finns också en lång amerikansk tradition av misstänksamhet mot den egna statsförvaltningen, som kan föra medborgarna bakom ljuset för att underkiva dem. Många konspirationsteorier har just det perspektivet.

”Om Illuminati finns så vill de bli påkomna för det finns tecken överallt.”

”Månlandningen! Finns inget bevis för att det har hänt förutom bilder. Sedan tror jag att det förmodligen har hänt, men det finns inte många bevis.”

”Ibland kan det vara att man klickar sig vidare och saker dyker upp. Det kanske börjar med att man kollar en dokumentär, så dyker det upp en Youtube-video om det som dokumentären handlade om. Så är man där.”

”Allt vi gör elektroniskt övervakas av staten, och registreras av staten och av Google.”

”Jag läste om en konspirationsteori om att ifall man frågar Siri på iPhone något så spelas allting in och skickas iväg till något. Jag tror att de lyssnar på allt jag säger. Regeringen och USA:s government, FBI.”

Citat från gruppintervjuer genomförda med ungdomar i åldern 15–18 år under hösten 2016 i Göteborg, Malmö, Stockholm och Linköping.

Ett av fröna till den moderna konspirationismen såddes 1947 i USA när den första påstådda observationen av ett ufo gjordes. Det ”oidentifierade flygande föremålet” påstods medföra besökare från en annan planet, medierna hängde på och efter bara några månader hade 90 procent av alla amerikaner hört talas om saken.

Flera ufon rapporterades, myndigheterna startade utredningar som alla avfärdade uppgifterna. Men det stoppade inte folks fantasi. Tron på flygande tefat levde kvar, årtionde efter årtionde. 1966 trodde 46 procent att ufon fanns, 1978 trodde 57 procent på det – kanske just för att myndigheterna avfärdade ryktena.

Ufohistorierna kopplades till den traditionella amerikanska misstron att myndigheterna ljuger för medborgarna. 1996 ansåg 71 procent att regeringen visste mer om ufona än vad som berättades.

Tefatsfebern spred sig också till Sverige – men genomslaget blev svagare. 1994 trodde 24 procent av 511 intervjuade svenskar i någon mån på att utomjordiska varelser ibland besöker jorden.

Med tiden plockade en del ufo-troende också upp idéerna om New World Order. En sådan ”ny världsordning” är ett tankesystem som utgår både från kristna texter om Yttersta domen och gamla myter om hemliga sällskap med stor makt. I dag går idén ut på att en dold ond världsregering styr alla stater och vill förslava jordens befolkning. Numera har New World Order, förkortat NWO, blivit ett av de vanligaste namnen på superkonspirationen.

Teorin om en hemlig världsregering fanns hos en del extremgrupper i utkanten av USA:s politiska etablissemang, som Ku Klux Klan och vissa nynazister. När de som drev idén om New World Order fick kontakter in i den stora ufologivärlden växte deras plattform.

Konspirationismen var inte längre förvisad till en politisk utmark, den blev mer accepterad och kunde börja knyta band med grupper som sysslade med alternativmedicin, hälsosam föda och new age-filosofier. De senaste 20 åren har alltså inneburit radikalt nya möjligheter för konspirationismen att sprida sig.

Enligt undersökningar gjorda mellan 2006 och 2013 trodde mer än varannan amerikan på minst en konspirationsteori. Hur läget ser ut i Sverige är inte lika klarlagt eftersom det ännu inte finns särskilt många studier gjorda här. En av de få har gjorts av Demoskop för Föreningen Vetenskap och folkbildning 2015.

Boken *Flygande tefat, spöken och sanndrömmar* från 1994 skriven av Ulf Sjödin har en del information om läget i Sverige.

Begreppet **New World Order** har en rad betydelser i olika sammanhang. Läs mer om bakgrunden i lexikonet på sidan 54.

Så blev konspirationismen mainstream

Konspirationsteorier är fantasieggande och har förstås alltid använts i fiktionen. Böcker och tidningsartiklar på 1800-talet om onda sammansvärjningar skrevs för att både varna och underhålla.

Så har det fortsatt. Moderna thrillers och spänningsromaner har ofta konspiratoriska teman. Dan Brown är bara en av alla framgångsrika författare som använder element från den konspirationistiska världen. Filmmakare, med Hollywood i täten, insåg tidigt möjligheten att använda konspirationstänkande för att skapa dramatik. Filmen *JFK* var ett uppmärksammat exempel på det – men både föregångarna och efterföljarna är oräkneliga.

I amerikanska konspirationfilmer ligger ofta CIA bakom de onda händelserna, men med många vaga antydningar får åskådaren känslan av att andra mörka krafter också styr världens öden.

En tendens som är tydlig i dagens konspirationiska värld på internet är att fakta och fiktion smälter samman. Ett påstående som presenterats som tydligt fiktivt kan ganska snart i ett annat inlägg behandlas som ett erkänt faktum.

De fyra nu snart 20 år gamla Matrix-filmerna är naturligtvis fiktion, men betraktas av de trogna som en bild av en existerande verklighet. Da Vincikoden av Dan Brown och andra romaner har också för många blivit en beskrivning av hur det verkligen är.

Varför tror man på konspirationsteorier?

Vi har berättat hur konspirationsteorier uppkommer – och hur de sprids med dagens medier. Men varför väljer människor att tro på dem – hellre än på etablerade sanningar?

Det finns flera teorier och förklaringar till det.

Man kan i undersökningar se att människor ofta tror på flera konspirationsteorier samtidigt. De hänger ihop och bildar ett helt konspiratoriskt tänkande. Om någon tror att 9/11 var ett amerikanskt-judiskt insiderjobb är sannolikheten stor att personen också tror att månlandningen inte har ägt rum.

Det finns psykologiska frågeformulär för att mäta människors grad av konspirationstänkande genom att undersöka deras inställning till olika konkreta teorier.

En del psykologer talar därför om att en person kan ha en konspirationistisk mentalitet – alltså en förväntan och inställning att världen är full av onda sammansvärjningar. Och med den inställningen är det naturligt att tro på alla möjliga olika konspirationer.

Andra psykologer är tveksamma till att det finns något som en konspirationistisk mentalitet. I vilket fall handlar det inte om paranoia i psykiatrisk mening. Men när forskare i USA i mitten på 1900-talet började studera varför människor tror på konspirationer så var de ledande psykologerna först inne på att konspirationister är lite paranoida.

Men andra bedömare tyckte inte att man ska tolka konspirationstänkande

som en psykisk störning utan snarast som en sorts politisk aktivitet, en mobilisering av högerkrafter mot politiska reformer som de ogillade och som erbjöds ett sätt att se på samhället.

Men det är inte bara högerextrema som vill peka ut syndabockar i samhället – den tendensen finns i andra läger också. Finns det kanske någon annan gemensam nämnare för människor som tar till sig konspirationsteorier?

Maktlöshet, anser juridikprofessorn Mark Fenster. Konspirationsteorierna gör den stora och hotfulla världen begriplig för dem som känner att de står utanför, inte kan påverka och är maktlösa.

De som tror på konspirationsteorier känner ofta större maktlöshet, visar studier. De har en cynisk inställning till den etablerade politiken och de egna möjligheterna att påverka sin tillvaro.

I de konspirationsteoretiska sammanhangen finns många bakgrundsberättelser om hur en vanlig ensam liten människa kommer den stora konspirationen på spåren och inser att det som alla har sagt om världen inte stämmer. Och så försöker hen ta reda på den verkliga sanningen, samtidigt som de onda konspiratörerna försöker hindra henom från det.

På det viset handlar konspirationsteorierna till en del om de maktlösa kamp mot övermakten. Det kan ge en igenkänning och känsla av mening. Men teorierna kan också passivisera, eftersom teorierna inte pekar på någon utväg eller sätt att nå verklig förändring. Det är ju alltid den hemliga makten som drar det längsta strået.

Stress har också setts som en faktor bakom konspirationstänkande. Men kanske handlar det snarare om att människor i oroande och stressande situationer kan känna sig maktlösa. Konspirationsteorier kan då ge en känsla av kontroll av tillvaron. Den lösning som konspirationismen ser är ”att vakna”. Att inse sanningen: den etablerade kunskapen är falsk och den stigmatiserade är mera sann. Om du förstår att allt du hittills lärt dig är falskt och vänder dig bort från det så får du chansen att inte längre vara en bricka i det onda spelet.

”Det finns oklarheter om månlandningen och frågor man inte kan svara på direkt. En flagga kan inte blåsa uppe i rymden, så det tror jag är fejk.”

”Nätet ger mycket exempel, dom jämför vissa händelser med andra saker, sen får dom dig på nåt sätt att ändå, även om man inte tror på det – man tänker ändå ”tänk om det är sant?”

”Vet du vad Q33NYC blir på Wingdings? Det var flightnumret på första planet som flög in i World Trade Center. Och översatt på Wingdings blir det ett flygplan, två höghus, en dödska, en davidsstjärna och en tummen-upp. Fattar du vilka som låg bakom eller?”

”Kan man lita på medier? Beror på. USA till exempel. Jag tror inte på något som kommer från USA. Jag tror att allt är riggat. Jag tror att regeringen står för allt.”

”Jag tror inte på Illuminati men jag tror att det finns något som folk med högre makt gör för att vi inte ska fatta.”

Citat från gruppintervjuer genomförda med ungdomar i åldern 15–18 år under hösten 2016 i Göteborg, Malmö, Stockholm och Linköping.

Är människan programmerad för konspiration?

Ja, så kanske man faktiskt kan se det. Våra hjärnor har genom evolutionen utvecklats till att ständigt söka mönster, sammanhang och förklaringar i det vi upplever omkring oss – det har varit viktigt för vår överlevnad. Men det kan slå tillbaka – nämligen när det faktiskt inte finns något sammanhang att finna.

Slumpen är en viktig faktor, och om det finns samband kan de i så fall vara så komplicerade att vi inte kan förstå dem och dra fördel av kunskapen. Men vi fortsätter ändå ofta att försöka tro på komplicerade förklaringar, hellre än att medge slumpens roll. Många människor klarar inte av den olustkänsla som uppstår när motstridiga fakta kolliderar i ens medvetande. Ju svårare man har för motstridighet, desto större är risken att acceptera enkla förklaringar och vara auktoritetsbunden.

Flera psykologer har i psykologiska experiment konstaterat direkta samband mellan människors motstånd mot att acceptera slumpens roll och deras intresse för konspirationism. Alltså: Ju lättare försökspersoner har att tycka sig se meningsfulla samband i ett slumpartat material, desto öppnare är de för att tro på konspirationsteorier.

Vill du läsa mer om detta? Sök på *Ambiguity tolerance-intolerance* på internet.

Skrämmande – och lugnande

Den konspirationistiska världsbilden kan vara både skrämmande och lugnande. Man kan bli skrämmd, eftersom ondskan får en så stor roll, historien är verkligen bara en kamp mellan gott och ont där ondskan är starkare. Men det är lugnande att kunna se världen som meningsfull, där det finns en plan. Och när några – konspirationisterna själva – har förstått vad som är den enda rätta förklaringen får de en viktig uppgift: att sprida ”sanningen”. Teorierna ger dig inte bara en meningsfull förklaring, du får också en meningsfull uppgift. Kampen mot en gemensam fiende är effektivt för att stärka en grupp känsla, och människor har hellre fel i grupp än rätt ensamma – så fungerar gruppsykologin

Beskriven så här är det lätt att se att konspirationismen kan ha samma roll som religion eller sektmedlemskap.

- Den ger en **förklaring** av vad som sker omkring oss.
Där finns en mening i kaoset.
- Det finns **auktoriteter** som förklarar vad som är den ultimata sanningen, något att tro på även om man inte kan validera giltigheten i påståendena.
- Som troende blir du en **utvald**. Du är liten själv, men du hör till en grupp som har förstått sanningen. Och du får en uppgift.

Ett annat sätt att tolka konspirationismen är att se den som en reaktion på moderniteten, globaliseringen och framväxten av kontrollsamhället. I det moderna pluralistiska samhället är det svårare än någonsin att peka ut vilka som är de konkreta makt-havarna. Men konspirationsteorierna erbjuder enkla svar på komplicerade frågor.

På det sättet kan man se konspirationismen som politisk. Så har konspirationsteorierna fungerat hos de ytterlighetsgrupper där de idéerna föddes. Men vi kan nu se tecken på att de mer och mer kan komma att fungera så också i mainstreamsammanhang.

”Inte en chans att politikerna talar sanning.”

”Det finns teorier som säger att Apple är typ en Illuminati. Det fanns nån video med nån karta, sen var det en sån triangel som riktade sig på tre länder. Minns inte vilka det var, men jag tror Israel var ett av dem.”

”Illuminati är en slags högre makt som människor inte riktigt vet om. Det har hänt så mycket konstiga saker. Det går att vika en dollarsedel som visar massa historiska händelser, det är ingen slump.”

”Jag tror inte på Illuminati men kanske 9/11. USA har ställt till med många problem och sopar under mattan. Det kan finnas ett motiv för dem som sitter högst upp att göra det.”

”*Det känns som man inte får hela bilden för att det är vinklat.*”

Citat från gruppintervjuer genomförda med ungdomar i åldern 15–18 år under hösten 2016 i Göteborg, Malmö, Stockholm och Linköping.

Vad är då problemen?

Minskad tilltro till samhället...

Vetenskapliga experiment, med amerikanska collegestudenter som försökspersoner, visade att de som får se filmer med budskapet att staten ljuger för medborgarna får generellt lägre förtroende för staten. Den effekten märks även om inte försökspersonerna själva tycker att deras åsikter har förändrats. Effekten av konspirationsteorier kan alltså vara omedveten för personen själv, och också vara långsiktig – förändringen märktes när personerna testades på nytt två veckor senare.

...kan ge passiviserade medborgare

Andra undersökningar har – knappast förvånande – visat att det finns en koppling mellan högre benägenhet att tro på konspirationsteorier och lägre förtroende för det etablerade samhället och mainstream-media. Konspirationismen kan alltså föda och underhålla en långsiktig cynism och misstro mot samhället och dess funktioner.

Sådan misstro kan göra människor mindre benägna att engagera sig i samhället, rösta i val och känna tilltro till demokratiska institutioner. Människor vänder sig bort och isolerar sig från samhället.

25

Rasistiska föreställningar sprids

Den som av ren nyfikenhet blir intresserad av en konspirationsteori och googlar på den guidas snabbt vidare till alternativa scenarier. Efter som antisemitismen och andra hatläror är så närvarande på konspiratoriska sajter, innebär alltså redan själva informationssökandet att man kommer att mötas av rasistiska förklaringar av både historien och den aktuella politiska verkligheten.

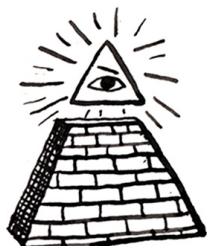
Tron på vissa teorier kan hota folkhälsan

På många håll, också i Sverige, har man sett att ogrundade teorier om vaccinationer och fluorsköljning har fått människor att avstå från behandling. Även om det inte alltid är uttalat finns en konspirationstänke i bakgrunden: läkemedelsindustrin och myndigheterna vill inte medborgarnas bästa. Om för många i befolkningen inte vaccinerar sig försvinner det som kallas grupp- eller flockimmunitet, och onödiga sjukdomsutbrott blir vanligare.

Några av de vanligaste konspirationsteorierna

För de riktigt inbitna finns det hur många pusselbitar som helst i den konspirationistiska världen. Men också bland ungdomar som bara nosat lite på området brukar många känna till en eller flera av de här teorierna.

9/11 var ett insiderjobb

När fyra flygplan med al-Qaidaterrorister 11 september 2001 attackerade mål i USA gick chockvågor över världen. Konspirationsteorier spreds snabbt, många av dem lever ännu kvar.

Enligt teorierna är de publicerade uppgifterna om kaparna falska. En extrem teori går ut på att det inte ens fanns några flygplan, byggnaderna var i förväg apaterade med dynamitladdningar. Andra teorier fokuserar på vem som låg bakom attacken – fanns det någon mer än al-Qaida? Kanske Saudiarabien? Israel anklagades också, med motivet att ge arabvärlden och islam dåligt rykte.

Den teori som blev mest spridd i USA är att den egna administrationen var inblandad, för att få en anledning att

anfälla Afghanistan och Irak. Den finns i olika varianter: Bushadministrationen deltog i planeringen med terroristerna, eller så hade USA fått varningar men avstod från att stoppa attacken. Tre år efteråt visade en opinionsundersökning att hälften av New York-borna trodde på den historien.

Vi förgiftas sakta med fluor

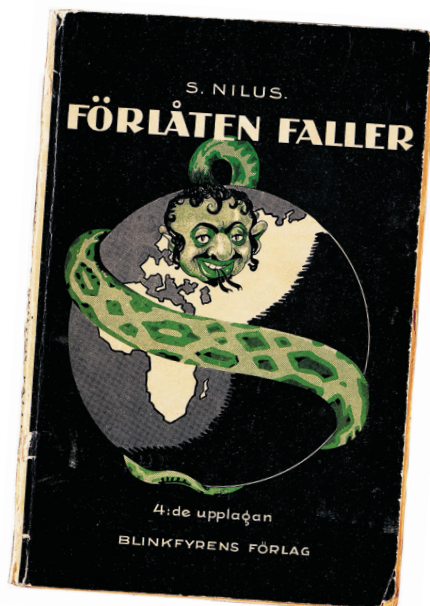
Att fluor tillsätts i dricksvattnet för att förebygga karies pekas av konspirationsteoretiker ut som "en långsam förgiftning", en sammansvärjning av myndigheterna för att skada befolkningen.

Den judiska världskonspirationen

Genom hela konspirationistvärlden går starka stråk av antisemitism. Idén att en judisk sammansvärjning ligger bakom alla problem dyker förr eller senare upp i de flesta teorierna. Termerna varierar, sionister är en genomgående beteckning men i vår tid är globalister eller kosmopoliter kodord med samma innebörd.

En primitiv judefientlighet har funnits i Europa sedan medeltiden. När judarna fick medborgerliga rättigheter tillkom politiskt och pseudovetenskapligt grundade argument för en ny våg av antisemitism. Sions vises protokoll, ett "dokument" som förfalskades vid förra sekelskiftet, och påstås avslöja en judisk internationell sammansvärjning, spelar fortfarande en stor roll.

Månlandningen ägde aldrig rum

En av de mest spridda amerikanska konspirationsteorierna rör månlandningen 20 juli 1969 då Armstrong och Aldrin satte foten på månens yta. Nej, säger konspirationsteoretikerna, det gjorde de inte. Alla bilder och filmer är tagna på jorden, och de som tror på teorin har ett antal bevis på att bilderna är fejkade. Månlandningen ska enligt myten ha fejkats för att lura Sovjet att USA vunnit kapplöpningen i rymden.

Förintelsen är en bluff

Den här historierevisionistiska och i grunden antisemitiska konspirationsteorin finns i flera varianter, som i större eller mindre grad förnekar sanningen i vittnesmål och dokument om förföljelserna och mördandet.

Den grävsta varianten förnekar att det fanns utrotningsläger med gaskammare och krematorier. (Någon alternativ förklaring av vart de försvunna judarna i Östeuropa tagit vägen ges inte.)

Andra förintelseförnekare dribblar med siffrorna – så många som sex miljoner var det verkligen inte. Den vagaste versionen, som till exempel låg bakom Trump-administrationens uttalande på Förintelsens minnesdag 2017 där judarna inte nämndes, går ut på att judarna inte var mer utsatta för nazisternas förföljelse än andra grupper.

Muslimerna tar över Europa

En myt som fick kraft efter 9/11 är Eurabia-teorin, som lanserades i boken Eurabia: the Euro-Arab Axis, i början av 2000-talet. Det som lockat många inom extremhögern att ta upp Eurabia-myten är att den är starkt islamofobisk. Den går ut på att europeiska ledare medvetet sålde ut kontinenten, dess kultur och civilisation till muslimerna i utbyte mot olja under oljekrisåren på 1970-talet. Inom en snar framtid kommer Europa därför att vara dominerat av muslimer och islam, inte minst på grund av muslimska invandrares påstådda höga födelsetal som i teorin benämns som "den demografiska bomben". Lightvarianter som går ut på att Väst sakta "smyglamiseras" är i dag tämligen spridda.

Läkemedelsindustrin vill hålla folk sjuka

En mera generell konspirationsteori att läkemedelsindustrin arbetar för att hålla folk sjuka och medicinberoende är ganska spridd i Sverige. 15 procent av de tillfrågade var mer eller mindre inne på den linjen 2015. 8 procent i samma undersökning trodde att ADHD är en diagnos påhittad av läkemedelsindustrin.

Svensk hälsovård har direkt påverkat av föreställningar om att vissa vacciner kan ha skadeverkningar, som att orsaka autism hos barn. Det har ibland lett till motstånd mot vaccinering i vissa grupper och "onödiga" insjuknanden i till exempel mässling. Teorierna fick ny fart av att 150 unga svenskar fick narkolepsi efter en rekommenderad massvaccinering mot svininfluensa 2009.

Jetstrimmorna förgiftar jorden

Chemtrails är inom konspirationsteorierna termen i den här teorin. Kondensationsstrimmor (på engelska contrails) är facktermen för de vita streck som jetplanens avgaser vid vissa förhållanden lämnar efter sig i atmosfären. Avgaserna består som bilavgaser till största delen av vattenånga och koldioxid.

Men enligt chemtrailteorin sprider planen också olika gifter för att försvaga människorna på jorden och eventuellt också stänga ute energi från rymden. Det är lite oklart vilka som ligger bakom chemtrails. Men i sista hand är det enligt en del konspirationsteoretiker förstås den onda världshandlingen.

Chemtrails kan vara den internationella konspirationsteori som är mest accepterad i Sverige. 12 procent av svenskarna trodde i någon mån på teorin, enligt en undersökning från Vetenskap och folkbildning 2015.

Palmemordet och Estoniakatastrofen

De händelser i Sverige som har omgett av mest konspirationstänkande är mordet på Olof Palme och Estonias förlisning. Båda är exempel på dramatiska oväntade händelser, med kraftiga personliga och kollektiva reaktioner av sorg och chock – och ett omfattande juridiskt efterspel.

Gemensamt för båda händelserna är också att många känt att de officiella förklaringarna är otillfredsställande.

I alla år efter Palmemordet har det funnits människor som hållit liv i andra hypoteser – vanligast att grupper inom den svenska polisen och/eller i Sydafrika låg bakom mordet.

När det gäller Estonia har spekulationerna gällt att fartyget sänktes för att det smugglade en hemlig last. 2015 trodde fortfarande 3 procent att fartyget sänktes medvetet.

Att hantera och bemöta i klassrummet

I en allt mer polariserad värld – med många alternativa vägar att få information – växer många ungdomar upp med en annan bild av verkligheten än den etablerade. Propagandan finns bara ett klick bort. Skolan kan inte blunda för att konspirationstänkandet förmodligen finns i varje klassrum.

Skolans möjligheter och utmaningar

Konspirationsteorier i skolan – är de en spännande utmaning, ett problem eller ett direkt hot mot undervisningen?

I skolans styrdokument, läroplaner och kursplaner finns det ett tydligt uppdrag att aktivt arbeta med att bemöta intolerans och främlingsfientlighet. Men i läroplanerna, från förskoleklassen till gymnasiet finns också uppdraget att förmedla ”de beständiga kunskaper som utgör den gemensamma referensramen i samhället – vilket kräver en god förmåga att kritiskt kunna granska fakta och förhållanden.”

Det är lätt att se samhällskunskapen som det givna skolämnet för att diskutera och ifrågasätta konspirationsteorier. Men det är inte bara inom det ämnet det går att motivera insatser för att motverka konspirationsteorier.

I nästan alla skolämnen är det möjligt att hantera konspirationstänkande där det dyker upp, exempelvis i musiken (politiska budskap), i naturämnena (vaccinmotstånd och mystiska naturfenomen) och i språkämnen när det handlar om retorik, framställning och så vidare.

Alla som arbetar i skolan har alltså uppdraget att verka för att unga människor bejakar och respekterar kunskap och demokrati. Istället för att försöka få en elev att tänka och tycka rätt handlar det om att ge dem kunskap och verktyg för att utveckla sitt kritiska tänkande.

Lärare har olika inställning till konspirationsteorier, visar de intervjuer som Expo gjort med lärare. En del ser pedagogiska möjligheter: med konspirationsteorier går det att träna källkritik, de fångar elevernas intresse och kan ge en möjlighet att inom undervisningen utmana och ifrågasätta intolerans. Men för andra upplevs det snarare som något som är snårigt att hantera och ibland en stressfaktor; att ta sig tid att bemöta olika teorier riskerar också lärarens upplägg av undervisningen.

Samtidigt är det rimligt att man just i skolan får pröva sina tankar. En del lärare menar att det i grunden är en fråga om yttrandefrihet – som måste få utrymme i skolan.

Vi lever i en värld som polariseras mer och mer. Etablerade källor till information – tidningar och public service-tv – spelar inte samma roll som tidigare.

Nätets filterbubblor gör att vi, en stor del av vår vakna tid, befinner oss i vad som kan tyckas vara parallella världar. Det gemensamma samtalet och diskussionen som är nödvändigt för ett samhällsbygge riskerar därför att tappa mark.

För mer läsning om hur **lärare upplever problemet** finns en studentuppsats på avancerad nivå från Jönköping University värd att kika på. Där undersöks hur lärare tolkar och använder styrdokumentet i bemötandet av elevers konspirationsteorier. Sök på nätet efter *Konspirationsteorierna och samhällskunskapen*

Konspirationsteorier i klassrummet

Av 100 lärare som Expo frågade under 2016 stötte 9 av 10 på konspirationsteorier i klassrummet – men hur ofta varierade.

De vanligaste teorierna uppgavs vara:

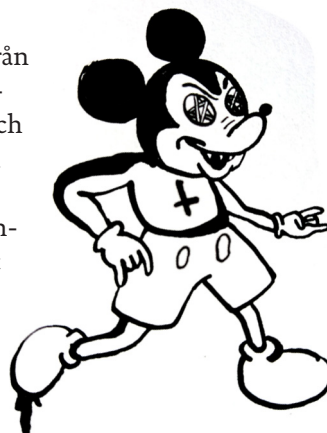
- Illuminati – någon ond makt styr världen
- 9/11 var ett insiderjobb av amerikanska myndigheter
- USA:s agerande i Mellanöstern har andra skäl än de som officiellt anges
- Judar styr världen/USA
- Månlandningen har aldrig ägt rum
- Förintelsen skedde inte som det beskrivs

Det kan vara både bra och rimligt att lärarna tar in elevernas erfarenheter och åsikter – också de som ligger vid sidan av det allmänt accepterade. Men det kan aldrig vara skolans uppdrag, eller ligga i samhällets intresse, att gå med på att alla sanningar är lika mycket värda, eller att allt är sant. Den relativismen är en omöjlig väg. Var och en har rätt till egna åsikter, men inte till egna fakta.

Det är också ett stort demokratiskt problem om nästa generation samhällsmedborgare inte vill dela grundläggande värderingar som respekt för etablerade sanningar och krav på saklighet och bevisbarhet. Så det är uppenbart att skolan på något sätt måste hantera konspirationstänkande.

För den här boken har Expo tagit in kunskap från personer som fördjupat sig i frågor om konspirationstänkande, manipulation och propaganda och psykologiska aspekter av att ha uppfattningar på tvärs mot etablerade sanningar. Vi har talat med lärare som jobbat på olika sätt med att ta upp konspirationsteorier i klassrummen samt intervjuat ungdomar kring deras tankar och resonemang i olika frågor som rör temat.

Expo har också en egen mångårig erfarenhet av att med lektioner och föreläsningar

i skolorna försöka motverka rasism och främlingsfientlighet bland ungdomar. Vad vi har sett i det arbetet – och på andra håll i samhället – är hur konspirationsteorierna flyter ihop med hur extremhögern ser ut i dag. Samma idéer återkommer, och arenorna på nätet överlappar varandra.

Men med de här samlade erfarenheterna i ryggen är det bara att konstatera: det är inte lätt. Det finns ingen enkel och effektiv metod att påverka människor som är övertygade i sin avvikande uppfattning. Det är svårt att få människor att byta åsikt och perspektiv.

Det är därför klokt att jobba på att stärka olika förmågor och kunskaper som kan öka motståndskraften hos dem som ännu inte är inne i den konspirationsteoretiska världen. Men det finns fallor längs vägen: med fel taktik kan man lätt sprida teorierna istället för att motverka och varna för dem.

På följande sidor ger vi en rad ingångar och perspektiv som inspiration till hur ett arbete för att motverka konspirationstänkande i skolan kan se ut. Men det är du själv som är experten i sammanhanget – du känner dina elever och förutsättningarna i just ditt sammanhang.

Olika målgrupper – olika metoder

Som en utgångspunkt för vårt arbete i skolorna har vi på Expo hållningen att det i varje klassrum grovt sett finns tre grupper av elever:

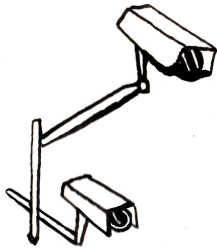
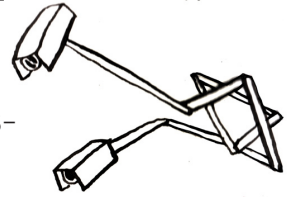
- de som är positivt inställda till allas lika värde och ett antirasistiskt budskap
- de som är ambivalenta i dessa frågor eller ännu inte har tagit ställning
- de som är negativt inställda till budskapen.

Det som en utomstående aktör har möjlighet att göra under ett kort besök är att försöka inspirera och stärka grupp 1 i deras övertygelse, och påverka grupp 2 i positiv riktning. Vi riktar särskilt in oss på att göra ett avtryck i den gruppen, hos de tveksamma, eftersom det är där vi hoppas få störst effekt utifrån förutsättningarna.

Vad gäller grupp 3 (som många gånger är mycket mindre än de båda andra grupperna) så visar forskning och erfarenhet att det är mycket svårt, för att inte säga omöjligt, att påverka någon på kort tid. Tvärtom finns risken att ett budskap som utmanar en persons föreställningar snarare stärker den personliga övertygelsen.

VEM TROR PÅ ILLUMINATI?

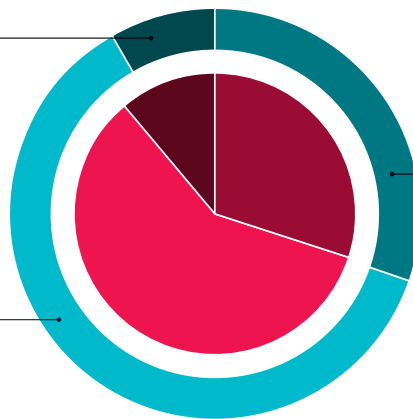
Expo har tillsammans med Ungdomsbarometern undersökt vilket stöd konspirationsteorier har i Sverige. Fram växer en bild av ett land där var tionde person anammat synsättet.

»VÄRLDEN STYRS AV ETT
HEMLIGT SÄLLSKAP (FRIMURAR-
ORDEN, ILLUMINATI)«

8%
av de unga
instämmer. Bland
de vuxna är siffran
11 procent.

62%
av de unga tar
avstånd. Bland de
vuxna är siffran
59 procent.

UNGA
VUXNA

30%
av de unga vet inte
eller har ingen åsikt.
Bland de vuxna är
siffran densamma.

9%

av tjejer 15-19
år instämmer i
påståendet.

14%

av killar 15-19
år instämmer i
påståendet.

7%

av tjejer 20-24
år instämmer i
påståendet.

8%

av killar 20-24
år instämmer i
påståendet.

Det här gäller också för arbetet kring konspirationism. En viktig insikt är alltså att du som lärare behöver jobba på olika sätt, över olika lång tid, för att stärka och påverka de här olika grupperna.

Om man vill påverka vissa specifika elever ur grupp 3 är det ingen bra idé att göra det inför alla andra i klassen. Det kräver relationsskapande insatser, ett långsiktigt arbete, kanske samtal på tu man, i samband med en enskild uppgift eller en fika.

Går det att ändra missuppfattningar?

Säg att några elever i klassrummet börjar prata om teorier kring Illuminati och judarnas makt över världen – och andra som blir nyfikna får tips av kamraterna om en rad olika sajter som ”bevisar” att det faktiskt är så det ligger till.

Det kan då vara lockande för en lärare att låta klassen under nästa lektion i grupper granska olika teorier, öva källkritik och sedan diskutera vad som verkar trovärdigt och inte. På så sätt får de se olika ståndpunkter – och läraren får tillfälle att klargöra vad som egentligen är sant.

Problemet är att man då utgår från tanken att människors felaktiga föreställningar beror på att de inte har tillräckligt med kunskap – och

Agera enligt dina värderingar

”Självhävdelse” är ett sätt att minska människors tendens att låsa sig vid det som de redan tror är sant. Om du helt enkelt låter var och en i klassen börja med att för sig själv skriva ner en situation då hen agerade enligt sina värderingar – och blev nöjd med utgången – så blir de som gör det mer mottagliga för att ta in något nytt som inte stämmer med deras världsbild. Detta låter som hokus pokus men har visat sig fungera vid psykologiska experiment.

att om de får korrekt information kommer de att ta in den och tro på den. Men så fungerar det tyvärr sällan.

Att göra så här riskerar tvärtom att konspirationsteorier sprids till nya personer och att de som redan tror blir stärkta i sin egen övertygelse.

37

Så knäcker man myter

Det finns en publicerad teori om hur man bäst motbevisar felaktigheter: ”Debunking theory”. Metoden går kanske lite emot det som många spontant tänker sig skulle vara bästa sättet att jobba. Men den bygger på vad forskningen vet om de kognitiva processerna när vi ställs inför information som motsäger vår egen uppfattning.

Det är svårt att slå håll på myter. ”Faktaresistens” är ett nytt ord för en välkänd företeelse. Och det är lätt att tvärtom förstärka felaktiga påståenden när man försöker avslöja dem. Och som myter kan i det här sammanhanget räknas konspirationsteorierna.

Det finns tre grundregler för att lyckas med att avslöja myter som människor tror på:

- Fokusera på det som är sant, inte på myterna.
- Varna uttryckligen – innan du berättar om felaktiga teorin – att den inte är sann.
- Erbjud en alternativ förklaring till det som myten påstås förklara.

1. Fokusera på korrekta fakta

Det som människor kommer ihåg bäst, och framför allt längst, är rubriken, inte detaljerna. Det har visat sig att om man börjar med att tala om konspirationsteorin minns lyssnarna i efterhand själva myten bättre än motbevisen! Tala alltså i första hand om det som är sant.

2. Varna!

Påpeka varje gång du måste ta upp en konspirationsteori eller myt att den inte är sann. Säg tydligt: Så här är det alltså inte!

3. Kom inte med för mycket information

Det är lättare att ta in lättfattlig och kortfattad information – hjärnan vill ta den enklaste vägen. Därför är en tydlig konspirationsteori slagkraftigare än ett invecklat system av motbevis. Tre bevis är mer effektivt än tio. Använd gärna grafik.

4. Satsa framför allt på de tveksamma

Människor tar lättare till sig information som stämmer med det som de tror på – därför är det smartare att vända sig till dem som inte är övertygade. Ordval är också viktiga. Undviker man ord med stark negativ laddning för dem man vill påverka når man längre.

5. Ge alternativa förklaringar

Konspirationsteorier och myter är viktiga för människor eftersom de erbjuder förklaringar och samband. För att eleverna ska kunna släppa felaktiga förklaringar måste du ge dem andra som fyller luckan.

Debunking theory

"Debunking theory" togs fram för att utmana och motbevisa klimathotsförnekare, men den är relevant för andra felaktiga föreställningar också. De australienska forskarna Cook och Lewandowsky står bakom *Handbok i debunking* som har översatts till svenska av föreningen Vetenskap och Folkbildning och finns att hämta på deras hemsida.

Så kan du lägga upp en lektion

→ Sant påstående som rubrik

»Illuminati var ett sällskap som spred upplysningsideal och ville störta kyrkans makt på 1700-talet.«

1. Fokus på sanna fakta som stöder påståendet

Det fanns på 1700-talet ett sällskap i Tyskland som hette Illuminati. De var kritiska mot furstarnas och prästernas makt och jobbade i hemlighet för en annan politik. Därför blev de förbjudna efter bara några år.

2. Varning för myten i bisats

I dag finns konspirationsteorier om att Illuminati i hemlighet styr världen. Så är det ju inte! Men det är inte första gången Illuminati beskylls för att styra i hemlighet. Efter franska revolutionen 1789 spreds propaganda om att de låg bakom revolutionen (trots att deras sällskap redan var upplöst då). Varför? Jo, för att det fanns personer som förlorade mycket makt genom revolutionen. Och genom att sprida idén att ”en ond grupp” låg bakom det hela, behövde man inte förhålla sig till att det faktiskt var franska folket som gjorde uppror mot adeln och kyrkan och som ville ha ett mer jämlikt samhälle.

3. Avslutande återknytning till sant påstående

Tillbaka till verkligheten. Illuminati var alltså en spännande förening som fanns på 1700-talet och som faktiskt konspirerade – mot kyrkan och furstarna. För att de ville sprida upplysningstidens ideal. Och upplysningen ska vi tala mer om på nästa lektion.

Sedan dess har idén om Illuminati som styr i hemlighet dykt upp lite här och var i historien – från folk som vill skylla olika samhällsförändringar på en syndabock.

På det här sättet kan man i skolan förhoppningsvis övertyga de ambivalenta om att konspirationsteorierna inte är sanna.

Men vad kan skolan göra med grupp 3 – de som tror på teorierna? En generell erfarenhet bland lärare och andra är att det är svårt att utmana eller prata med elever som faktiskt tror på konspirationer. Att det inte alltid går att resonera rent rationellt logiskt med människor som tror starkt på något – det märker alla som någon gång försökt göra det. Man bara befäster idéerna – det gäller också medlemmar i olika slags sekter.

Många före detta högerextremister berättar om att de i skolan blev utsatta för olika offentliga åtgärder som bara drev dem längre ut mot extremismen. En föreläsning om Förintelsen, som både de själva och alla andra uppfattar som riktad mot just dem, kan vara en sådan sak. Det är alltså viktigt att i förväg tänka igenom och anpassa hur åtgärderna bäst kan nå sitt syfte.

En förklaring till att det är svårt att påverka extremister är att man utmanar inte bara deras tro och världsbild utan också hela deras existens. Det tar av många skäl emot att erkänna för sig själv och andra att man inte längre tror på det man byggt sin identitet runt. När man vill försöka påverka övertygade elever finns det vissa tumregler:

→ **Tänk brett** Varför tror just den här eleven på konspirationsteorin?

Det handlar ofta om mer än bara idéer. Konspirationsteorierna är en plattform i tillvaron, ett socialt sammanhang för en ung människa som känner sig osäker och utanför. Vilket stöd kan eleven behöva för att våga tänka annorlunda?

→ **Visa respekt** Håna aldrig någon för de idéer hen har. Idéerna har som sagt förmodligen en viktig funktion i personens tillvaro. Att håna är respektlöst och dessutom bästa sättet att stänga dörrarna till förändring.

→ **Peka på utvägar** Idéer kan vara som ett dåligt äktenskap. Även om man inte tror på det längre är alternativet skrämmande, eftersom man vet vad man har men inte vad man får. För att kunna lämna och gå vidare måste det finnas en väg ut, som leder till en ny plattform.

→ **Gå inte på konspirationsteorin direkt** Det är bra att jobba med att stärka förmågan att testa och genomskåda olika uppfattningar – men välj andra områden än just den konspirationsteorin som någon i klassen tror på. Och då gör man också det arbetet bäst hela klassen tillsammans.

Källkritik – en given ingång

Något det talas mycket om i allmänhet och särskilt i skolan – och som ses som en absolut nödvändighet i vårt informationssamhälle – är källkritik. Varför? Jo, eftersom det är en av de mest centrala och användbara metoderna vi har för att bedöma trovärdigheten i ett påstående eller information, med utgångspunkt i källans ursprung.

Ett konkret sammanhang att öva och diskutera källkritik kan vara att göra en tidning i skolan. Då blir det naturligt, redan på mellanstadiet, att resonera kring: Hur vet vi vad som har hänt om vi inte var där? Vilka vittnen kan vi lita på? Hur får man tillförlitlig kunskap?

Den klassiska metoden med fyra kriterier är fortsatt relevant:

- **Äkthet** Är själva källan äkta eller falsk, är den vad den utger sig för att vara, handlar det om ett originaldokument eller kopia?
- **Tid** När skapades källan och informationen? Har det skett något som påverkar sedan dess?
- **Beroende och samstämmighet** Är källan oberoende eller bygger den på andra källor? Vilka då?
- **Tendens** Vilka värderingar finns här, företräds något särskilt intresse, vad vill avsändaren?

Men det här räcker inte när det kommer till konspirationsteorier. Det ämnet kräver att du fördjupar källkritiken med fokus på sista kriteriet – tendens. Du måste inte bara värdera avsändare och källans ursprung utan reflektera djupare: Vad är det för typ av innehåll och uppgifter som framkommer? Vad är det för urval av information, och varför? På vilket sätt förmedlas innehållet? Vad är det för syfte med informationen? Kan det finnas andra syften än de uppenbara?

Men även så räcker källkritiken inte helt och fullt här. För konspirationsteoretiker utmanar de källkritiska principerna i grunden genom att hävda att det du tror och får höra är sant egentligen är falskt. Allt vi ser är ju något annat än vad det synes vara – det är själva poängen i konspirationstänkandet. Så, utan en kompass, utan att förstå hur konspirationsteorier fungerar, vad de säger och framförallt hur de säger det, räcker det inte bara med källkritik.

Diskussioner och övningar i källkritik måste vara ett återkommande inslag i klassrummet. Det räcker inte att ha det som tema en vecka på hösten i åttan.

Värdering av olika källors trovärdighet

En del av källkritiken är att kunna värdera olika källors trovärdighet. Eftersom den här boken handlar om konspirationsteorier är det särskilt viktigt att kunna förklara kriterierna för vad som är vetenskapliga källor, journalistiska källor och officiella uppgifter/data. Många konspirationsteoretiker hävdar ju ofta att de är förfalskad information med syfte att vilseleda folket.

Man måste studera och diskutera skillnaden mellan olika slags källor och hur de ska värderas. Det är viktigt att ha en skeptisk blick på allt som publiceras som sant. Det går att använda källkritiken för att ställa frågan om informationen är tillförlitlig eller om det kan finnas en viss tendens som påverkat innehållet.

Men sakinnehållet i olika uppgifter och uppfattningar är också betydelsefullt att fundera över. Vad är sannolikt? Är det rimligt att alla världens forskare utom sju stycken har bildat en allians för att tysta viss forskning och kunskap? Eller att alla journalister i västvärlden samarbetar med varandra, förtiger fakta och ljuger för omvärlden för att tillmötesgå den onda makten och dölja dess lömska planer?

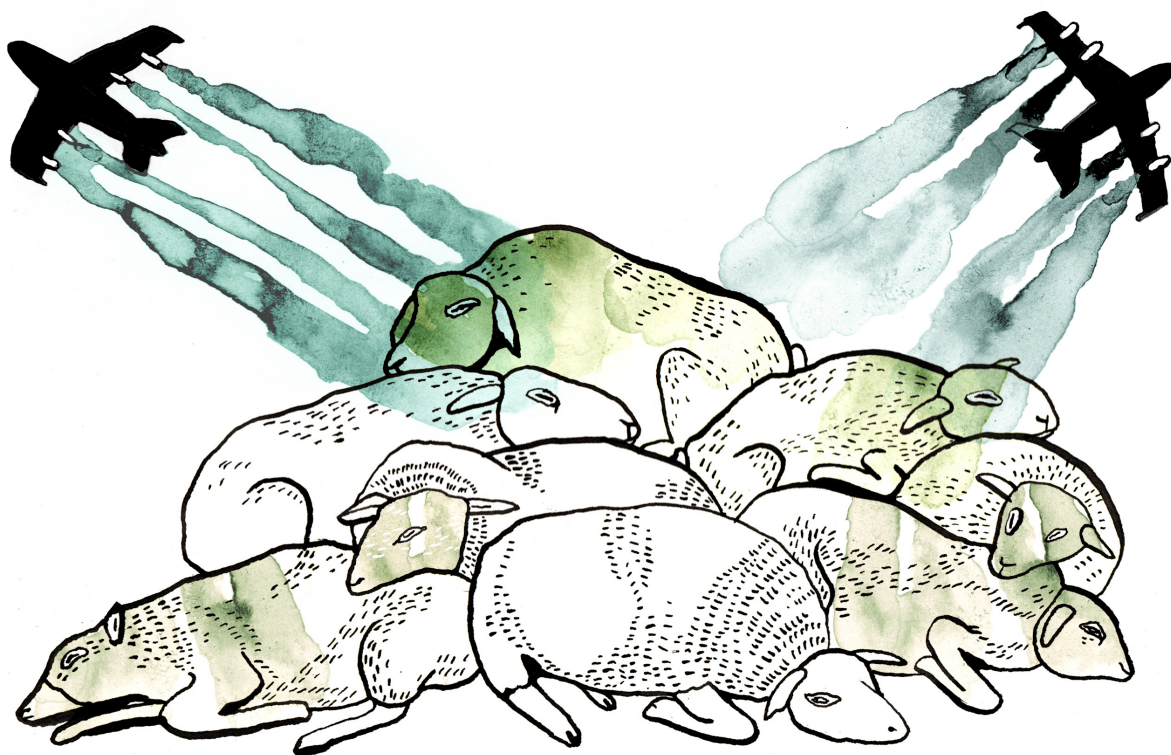
Så kan du jobba med källkritik

På skolverket.se finns det många tips på hur det går att arbeta med källkritik i undervisningen, till exempel checklista med frågor att ställa sig när man hittar en webbsida som verkar intressant.

Där berättas också om metoden samtalsgoogling där läraren tillsammans med eleverna formulerar sökfrågor, diskuterar val av söktermer, tittar på och värderar de träffar som dyker upp. Det kan skapa tillfälle att värdera källor utan att fokusera på eventuella konspirationsteorier som finns i gruppen. Man kan alltså påverka utan att utmana de föreställningar som finns.

Kolla Källan har en idélåda med exempel och tips.

En fråga att gemensamt ställa sig är till exempel: Vad är skillnaden på nyhetsspridning och ryktesspridning?

Olika sidor av verkligheten – om filterbubblor

Internet är numera inte en bisyssla. För de flesta av oss är det en plattform där vi lever stora delar av vårt liv. Och detta gäller definitivt ungdomar.

Trots det är vi många gånger olyckligt okunniga om hur själva tekniken fungerar och att den i förlängningen påverkar vår kunskap om omvärlden. Såväl Googles sökförslag som Facebooks nyhetsflöde styrs av algoritmer. Och det innebär att vi får personligt anpassade internet-sidor – egna bilder av omvärlden, kan man säga.

På Google funkar det så att vissa träffar placeras högre upp på din söksida, baserat på vad du tidigare har sökt på och vilka sidor du tagit del av. (Undantaget är om du aktivt har valt att ”inaktivera anpassade sökresultat”). Det innebär alltså att om du varit inne på konspirationsteoretiska sajter kommer du att serveras liknande sajter högre upp på din söklista nästa dag, när du googlar på ett visst ord eller fenomen du undrar över.

Läs mer på Statens medieråds sida *MIK – medie och informationskunnighet*, som behandlar sökkritik och värdering av olika slags källor.

Vill du läsa mer om **filterbubblor** och deras betydelse? Peter Dahlgren skrev om den frågan på backendmedia.se 2016-11-14 under rubriken *Filterbubblor och ekokammare under politiska val*.

Detta gör alltså att två personer som sitter vid varsin dator och googlar samma ord kan få lite olika sökresultat. Om man bara tittar igenom de första förslagen och nöjer sig med dem, kan man alltså få väldigt olika bild av det som man undersöker med Googles hjälp.

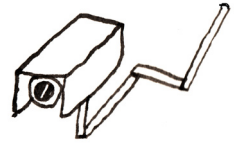
På Facebook anpassas ditt flöde efter flera saker: vad du "gillat" tidigare, vad dina vänner gillar, vilken typ av poster du stannar upp vid när du scrollar i ditt flöde, vilka grupper du är med i, samt vilken målgrupp olika företag anser att du tillhör.

Det är alltså ett misstag att tro att alla andras flöden är likadana som vårt eget. Verkligheten ses från lite olika håll – och inte bara på grund av sådant vi tror att vi själva styr, utan Facebook låter våra små handlingar styra vilken slags information vi får – vilket i sin tur blir den värld vi förhåller oss till. Detta är det som menas med "filterbubbla".

Kunskaper om hur filterbubblor påverkar våra bilder av verkligheten är grundläggande för oss alla om vi ska kunna ha meningsfulla samtal med andra personer. Vi kan helt enkelt inte utgå från att vi har gemensamma referensramar. Och för att ha en chans mot "alternativa fakta", lögnar och propaganda behöver både vuxna och ungdomar tala mer om det.

Det finns å andra sidan forskning som visar att filterbubblor troligen har mindre påverkan än vad som ofta görs gällande. Exempelvis så ökade polariseringen inom den amerikanska kongressen och allmänheten långt innan sociala medier och vinklade nyhetsmedier slog igenom på bred front. Det är alltså en rimligare tolkning att de nya medierna och deras "filterbubblor" växte fram ur en befintlig polarisering, snarare än att de skapade den. Däremot kan de ha en stor förstärkande effekt på en redan befintlig polarisering.

Träna upp din vetenskaplighet

Ordet teori kan ha två betydelser. I dagligt tal betyder ordet teori en gissning, en obevisad hypotes: ”Äsch, det är bara en teori, och den är väl lika trolig som någon annan.”

Men i vetenskapliga sammanhang är en teori ett system av antaganden som förklarar något, och som kan användas för att förutsäga hur det kommer att gå om man testat den en gång till. Det är alltså ”sanningen” så långt vetenskapen har kommit hittills. Teorin ska vara så tydlig att den både talar om vad som händer men också vad som inte kan hända om teorin är riktig. I vetenskapliga sammanhang är det viktigt att teorin ska vara möjlig att motbevisa, falsifiera.

Det är något som man måste träna sig på, för det verkar finnas en inneboende godtrogenhet i människan. När personer ska undersöka om ett påstående är sant eller falskt, så lägger de flesta mer fokus på att försöka bevisa att det är sant. Konspirationsteorier är inte teorier i vetenskaplig mening. Det går inte att pröva om till exempel ödlor styr eller inte styr jorden.

~~~~~  
Ett bra exempel på hur detta kan funka finns om man söker på "konfirmeringsbias" på Wikipedia.  
~~~~~

Träna rationellt tänkande

Att vara rationell när man tänker och handlar är definitivt något som de flesta tycker ingår i att vara intelligent. Men så enkelt är det inte. Många intelligenta personer kan göra riktigt korkade saker. Och de intelligens-tester som används i dag för att mäta människors IQ, intelligenskvot, säger inget om hur rationella de är.

Enligt Keith E Stanovich så kan tester faktiskt mäta folks rationalitet, beräkna deras RQ, rationalitetskvot. Och man kan därmed slå fast att en del är dysrationella, på samma sätt som andra kan vara dyslektiska.

Att vara rationell är egentligen två saker:

- Att bygga sina åsikter på bästa tillgängliga sakliga fakta
- Att fatta beslut och utföra sina handlingar på mest effektiva sätt

Det finns två grundläggande orsaker till att människor inte handlar rationellt. Det ena är när vi inte har de kunskaper som behövs för att fatta ett vettigt beslut. Det andra är att vi har en grundläggande tendens att välja den lösning som kräver minst tankeanstrengning. Vi funderar inte ordentligt, utan väljer den enklaste lösningen när vi ska lösa ett problem. Det kan också mycket intelligenta personer göra.

Hur rationellt tänker du?

Mer än 80 procent av alla ger fel svar på det här problemet: *Jack tittar på Anne, men Anne tittar på George. Jack är gift men det är inte George. Tittar en gift person på en ogift?*

- A:** Ja
- B:** Nej
- C:** Man kan inte avgöra det.

De flesta svarar alltså C, det går inte att avgöra. Men det kan man; det rätta svaret är A, om man tänker efter. Så här: den person vars äktenskapliga status är oviss är Anne. Är hon ogift tittar den gifte Jack på ogifta Anne. Är Anne gift är det hon som tittar på ogifte George. Svaret är A i båda fallen.

Den goda nyheten är att vår rationella förmåga kan förändras med tiden. Man kan lära sig att vara mera rationell – det mesta tyder på att man träna upp olika sidor av sin förmåga att tänka – och därmed handla – rationellt. Om du som lärare tänker dig att göra detta med eleverna i skolan – utifrån diskussioner om konspirationsteorier – är det ingen bra idé att ifrågasätta sakligheten i just den teorin. Man måste starta med mer neutrala ämnen där ingen verkar vara personligt engagerad.

Det är också ett återkommande arbete på lång sikt – under en termin kanske. Det är samma sak som med källkritik och studieteknik där det inte räcker med genomgång en vecka i årskurs 1. Det behövs ständig coaching.

Öva logisk argumentation

En färdighet som hör ihop med att vara rationell är att själv kunna argumentera logiskt – och avslöja brister i andras argumentation. Grundläggande argumentationslogik och träning att avslöja vanliga felslut gör att både ungdomar och vuxna lättare kan identifiera propaganda och träna sitt rationella tänkande.

Några exempel på vanligt förekommande argumentationsfel:

- **Auktoritetsargumentet** När ett argument anses sannare för att någon med auktoritet eller hög position säger det. Det behöver ju inte alls stämma – det beror på vad det innebär och varför det finns skäl att tro att den som säger det har relevant kunskap.
- **Falska motsatspar** är något som är särskilt vanligt bland konspirationsteoretiker. Om det inte är det ena alternativet så måste det vara det andra – inga andra tänkbara scenarier existerar. Exempelvis: ”Om inte den officiella rapporten om en viss händelse stämmer i varenda detalj, så måste det vara utomjordingar som låg bakom det hela.”
- **Felaktigt orsakssamband** mellan saker som sker i tidsmässigt samband med varandra: ”Jag köpte ett nytt schampo förra veckan. I går blev jag förkyld. Det måste bero på schampot.” Sådana resonemang (om annat än schampo) förekommer också i konspirationsteoretisk propaganda.
- **Förvirring kring sambandet** Vad är hönan, vad är ägget? ”Sju av tio som äter läkemedel är sjuka. Därför blir du sjuk av att äta läkemedel”, eller ”Många som äter viktminskande preparat är överviktiga. Preparaten orsakar alltså fetma.”
- **Anekdotiska bevis** innebär att en upplevd eller hörd erfarenhet sägs gälla generellt: ”Min mamma är gammal och röker, så det kan inte stämma att rökare dör i förtid.”
- **Argument baserat på frånvaron av bevis**, man påstår att något är sant eftersom vi inte vet säkert om det är falskt: ”Vetenskapen har aldrig bevisat att utomjordingar inte besöker jorden. Alltså lever de mitt ibland oss”.

Nu är det i och för sig inte så att konspirationsteorier måste vara logiska och sammanhängande för att få framgång och spridning. Ofta är det tvärtom. Många populära myter innehåller uppgifter som motsäger varandra. Men det tycks inte vara problem för dem som tror på dem. En undersökning har visat att ju mer övertygade de intervjuade var om att Usama bin Ladin dödades långt före 2011, desto mer litade de också på uppgiften att han dödades just det året.

Förklaringen är inte att människor som tror på konspirationsteorier är dummare än andra. Men många teorier är ganska vaga; de serverar mer av allmänna misstankar än specifika bevis. Om man är övertygad om att sanningen döljs av illasinnade krafter behöver alternativa uppgifter inte vara något problem. Tvärtom kan det verka tillfredsställande: ”Här finns det något skumt och ouppklarat”.

Statsvetaren Michael Barkun talar om ”stigmatiserad kunskap”. I den konspirationistiska världen avfärdas all etablerad kunskap. Samtidigt kan teorier som inte har bäring överhuvudtaget bli till avgörande bevis. Logiken är att de teorier som avfärdas av det etablerade samhället blir relevanta just för att de avfärdas. Det är ju ett bevis på att de är något på spåren.

Förstå propaganda och bilders makt

Att läsa av bilder, tolka dem, har blivit mer och mer viktigt under de senaste åren. Allt mer information förmedlas med bilder – en påverkan direkt in på känslonivå som ord sällan kan åstadkomma.

Det används inte minst av dem som vill påverka andra – genom övertalning, propaganda. Och för att inte bli omkullpratad utan att vara medveten om det måste man lära sig att tolka, analysera och försöka stå emot propagandan – från konspirationsteoretiker och andra.

Propagandan behöver bilder för att fungera, ofta rörliga bilder och kombinerade med musik. Konspirationsteoretiker skulle aldrig ha kommit så långt och slagit igenom så brett om de inte hade jobbat med så effektiva videor på Youtube.

I sådana videor ställs de få goda sanningssägarna mot de onda krafterna, de goda har som sin mission att avslöja den stora komplotten. Suggestiv musik och bilder, symboler och mysticism tillkommer för att klargöra att det handlar om oanade makter, och med hänvisningar till gamla symboler visas att den onda makten är en komplott som varit aktiv så länge vi kan minnas.

Så kan du jobba med propaganda

Statens medieråd har kommit med ett skolmaterial, *Propaganda och bilders makt*. I materialet finns både en undervisningsdel och en praktisk del där eleverna får arbeta själva. Metodmaterialet finns att hämta hem från Statens medieråds hemsida.

Vetenskap och Folkbildning har en enkel affisch kring vanliga fel i argumentationen på sin hemsida. Andra bra genomgångar finns hos skeptikersidan Tankebrott, se referenslistan.

Lär dig känna igen myterna

Många av propagandans berättelser och bilder återanvänder gamla föreställningar och fördomar – myter. Vad är egentligen myter? Och hur känner vi igen dem? En myt kan ha sitt ursprung i en eller flera historiska händelser. Men den finns till för att berätta något större, och har på det viset en funktion också i dag. En del myter är föreställningar och berättelser (religiösa, politiska, rasistiska osv) som genom tiderna har växt fram och spridits för att misskreditera olika grupper.

Det är därför en viktig kunskap att känna till sådana grundläggande myter för att kunna identifiera när de dyker upp i en ny kontext, maskerade som "sanningar" eller "bevis" för hur saker förhåller sig.

Det ska ringa en varningsklocka när vissa påståenden, bilder och begrepp dyker upp i en berättelse.

På sida 26–29 och i lexikonet på sida 52–55 finns en del information om några myter som förekommer i konspirationsvärlden.

Att bejaka skepticisism

Ingen vill medvetet bli lurad – och den insikten kan man jobba med som lärare. Som lärare finns du där för eleverna, och du behövs kanske särskilt för de elever som tror att samhällsinstitutioner och etablerade medier bara ljuger. Utmaningen ligger i att vända den skepsisen mot de aktörer som faktiskt luras, i det här fallet vissa konspirationsteoretiker.

Eleverna behöver förstå att det finns de som vill sprida misstro mot vissa grupper och samtidigt tjäna pengar på folks oro och funderingar – David Icke som saluför idén om att jorden styrs av ödlor från en annan dimension och som hävdar att onda sionister spelar en särskilt stor roll i världsherraväldet vill såklart även få publik till sina seminarier och sälja sin ”sanningssägande” bok.

Med genomtänkta källkritiska övningar kan lärare argumentera för hur viktigt det är att vara skeptisk för att inte bli lurad av propaganda. En effektfull övning kan vara att visa hur en och samma bild används till helt olika berättelser. Källkritik gäller ju både bilder och text.

Det finns något som kallas för bildgoogling. Sök på ”Google bilder” i din webbläsare så kan du här söka på vilken bild som helst, eller högerklicka på en bild och välj ”Sök på Google efter bild”. Det innebär att google då söker igenom nätet efter samma, eller liknande, bilder – och med hjälp av sökresultaten kan du backa bakåt i tid till den första publiceringen. På så sätt går det att se hur en bild har använts i olika sammanhang, eller till och med manipulerats/förvanskats.

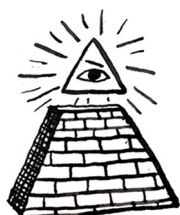
Ett exempel är bilden som spreds på nätet 2016 och sägs visa en ”ursvensk pojke” som ska ha blivit misshandlad av en ”arabisk invandrare” på grund av sin ögonfärg. Men en bildsökning visar att bilden i själva verket handlar om något helt annat – nämligen en fyraåring som blivit biten av en rottweiler i Wales 2008.

Genom sådana här gemensamma övningar i klassrummet kan diskussionen alltså landa i vikten av att vara skeptisk och kritiskt granska bilder och information på nätet.

Det handlar inte om att läraren eller skolan ska bevisa att något är rätt och ett annat fel, utan att praktiskt visa att vissa aktörer medvetet sprider desinformation och propaganda för egna syften. På det viset kan eleverna själva granska information bättre och inte riskera att bli lurade.

~~~~~  
**Viralgranskaren** har en enkel guide till hur man kan granska bilder. Sök på *”Så viralgranskar du bilder – fyra enkla steg”*.  
~~~~~

Lexikon

Allseende ögat En symbol för den vakande Guden som var vanlig på 1600- och 1700-talen. På USA:s statsvapen och sedlar finns ögat ovanpå en pyramid med 13 steg – de första staterna – och detta kan ha lett till att ögat sedan blev en frimurarsymbol. Vinkelhake, passare och både fem- och sexuddiga stjärnor är andra vanliga frimurarsymboler.

Area 51 En amerikansk militärbas i Nevada där nya vapensystem utvecklades och testades. Den verksamheten kom i skuggan av ryktena om att ”riktiga” ufon och aliens gömdes där av de militära myndigheterna.

Bilderberggruppen En årlig konferens sedan 1954 med 120–150 inbjudna från affärsvärlden, politiken och medierna. Utmålas tidigare ofta av konspirationister som en del i den hemliga världsregeringen. Namnet kommer från det hotell där första mötet hölls.

Blueshift En aktiv svenskbaserad sajt med konspiratoriskt och antisemitiskt innehåll.

Chemtrails Myten om att jetstrimmor sprider gift.

Cooper, William Amerikansk författare, f 1943 som driver de flesta konspirationistiska teserna, inkl om en världsregering som samarbetar med utomjordingar. Han dog 2001 men böckerna säljer fortfarande.

De 13 familjerna Ett annat namn på de onda världshärskarna, som enligt teorierna har anor från sumerisk tid och reptiler från världsrymden. Nummer ett på listan brukar familjen Rothschild vara, på trettonde plats kommer den engelska kungafamiljen. Andra familjer är Rockefeller, Medici, Habsburg, Krupp och Romanov. De 13 stöds av ytterligare 300 familjer – i stort sett de ledande finansfamiljerna i världen. Men nya uppstigande makthavare och framgångsrika artister dras också in i kretsen. En märklig detalj är att familjerna alltid har lyckats hålla sams.

Eurabia En påstådd överenskommelse mellan makthavare i Europa och Arabvärlden om att ge islam ökat inflytande i Västvärlden. I en lightversion handlar det om farhågan att muslimerna är på väg att ta över Europa.

False flag Att segla under falsk flagg för att lura fienden. Konspirationsteoretiker hävdar att terroråd iscensätts för att dölja den onda maktens verksamhet.

Frimurare Ett nätverk av herrklubbar med rötter i medeltidens katedralbyggen. På 1700-talet kom en boom av sådana sammanlutningar, med hemliga riter och angivet syfte att verka för medlemmarnas andliga utveckling. Andra ordnar har inspirerats av dem. Frimurarna har ständigt misstänkts av utomstående för att vara en hemlig maktfaktor med onda avsikter. Illuminati var ett slags frimurare.

Gester Olika gester med händerna, en eller flera pekande fingrar, anses av konspirationister vara gester som frimurare, Illuminati och andra hemliga grupper använder för att signalera sin tillhörighet för varandra.

Hiphop Det finns hiphop-artister som refererar ogenerat till konspirationistiska och antisemitiska idéer, utan att särskilt många ifrågasätter det. Ett uppmärksammat exempel i Sverige har varit Dani M.

Icke, David En sportkommentator, född 1952, som på 1990-talet meddelade att han var Gudomens son och blev New Age-konspirationist. I föredrag och många böcker sprider han idéer om ödlor som har världsherraväldet.

Illuminati En av beteckningarna för världshärskarna enligt superkonspirationsteorin. Det fanns ett hemligt sällskap i Tyskland med detta namn under åtta år på 1700-talet. Det beskyldes senare för att ligga bakom franska revolutionen och ryktet som en ond kraft, verksam i alla tider spreds till England och USA. Se också De 13 familjerna på sidan 53 och läs mer om Illuminati på sidan 39.

Infowars USA-baserad sajt för alternativa nyheter och plattform för Alex Jones. Oerhört inflytelserik i trumpifieringen av USA.

Jones, Alex Högerextrem propagandist och filmproducent, f 1974, som kallats den ledande konspirationsteoretikern i USA. Han har miljontals lyssnare och tittare och är en av dem som driver teorin att regering och storfinsans i USA vill upprätta NWO.

Kreationism Uppfattningen att evolutionen inte kan utveckla nya arter, det är någon utomstående agent (gud, aliens eller andra) som har skapat människan och andra arter i deras nuvarande form. Enligt somliga kan detta ses som ett slags konspirationsteori. Den är mycket spridd, enligt en gallupundersökning 2014 avvisade 42 procent av USA:s befolkning utvecklingsläran.

Matrix En amerikansk science fiction-film som hade premiär 1999 och fått flera uppföljare. Den är ett exempel på fenomenet att en fiktiv historia snabbt går över gränsen till att ses som sanning.

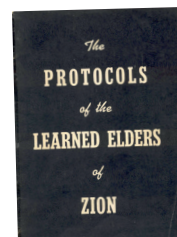
New World Order Centralt begrepp i superkonspirationen: både historiska och samtida händelser visar att en ofattbart mäktig och hemlig grupp försöker skapa en ny världsordning. Den version av NWO som är vanlig i USA går ut på att den federala regeringen har avskaffat de medborgerliga rättigheterna. En världsregering har genom FN och EU underkuvat både USA och resten av världen. Mikrochips planteras in i människorna för att kontrollera dem, ”patrioter” sätts i koncentrationsläger, hemliga sällskap har tagit över samhällsfunktionerna och utländska trupper transporteras i svarta helikoptrar.

Inför första Gulfkriget 1991 använde George W Bush termen New World Order för att beteckna en framtid med kollektiv säkerhet. Det såg konspirationister som en bekräftelse av deras teorier.

Rothschild En ursprungligen tyskjudisk familj som från 1700-talet drivit bankverksamhet i många länder. Namnet är – liksom andra judiska namn – fortfarande ett kodord för teorin om ett judiskt världsherravälde.

Sions Vises protokoll En antisemitisk påhittad skrift som ryska hemliga polisen lät författa i slutet av 1800-talet och som många gånger påståtts vara ett äkta dokument om hur judiska ledare försöker skaffa sig makt över världen. Har spritts, citerats och nyutgivits av antisemiter sedan dess. Säljer bra i stora delar av världen.

Vaccinmotstånd Vaccineringar, fluorbehandling och annan förebyggande hälsovård ses i konspirationssammanhang som metoder för en ond regering att skada och kontrollera befolkningen.

Vaken Sveriges mest betydelsefulla konspirationistiska sajt, enligt egen uppgift en "alternativ nyhetsportal" som sprider konspirationsteorier varvat med andra obekräftade "sanningar". Sajten startade 2004 som ett nav för den så kallade Sanningsrörelsen och har åtminstone tidvis gett utrymme för antisemiter.

Youtube spelar en otroligt viktig roll för konspirationsteoriernas spridning. Där finns massor av skickligt gjorda propagandistiska filmer. Och det är svårt att källkritiskt granska dem.

Zeitgeist En serie på tre filmer från 2007–2011 med konspiratoriskt innehåll. Filmerna kallas av upphovsmannen Peter Joseph för "samhällskritisk dokumentär", finns på nätet och har fått en stor spridning.

ZOG En term för den onda världsregeringen där man betonar dess judiska karaktär (Zionist Occupation Government). Termen skapades på 1980-talet i USA av nynazister och spreds till högerextremistgrupper i Ryssland och Västeuropa.

Referenser

- Barkun, Michael, *A culture of conspiracy*
- Cook, John och Lewandowsky, Stephan, *The Debunking Handbook*
<https://skepticalscience.com/Debunking-Handbook-Part-1-first-myth-about-debunking.html>, översatt till svenska https://skepticalscience.com/docs/Debunking_Handbook_Swedish.pdf
- Ekenvärn, Martin, *Konspirationsteorierna och samhällskunskapen*,
C-uppsats, Jönköping University
- Fenster, Mark, *Conspiracy theories. Secrecy and Power in American Culture*
- Hodapp, Christopher och von Kannon, Alice, *Conspiracy Theories and Secret Societies for Dummies*
- Kim, Minchul och Cao, Xiaoxia, *The Impact of Exposure to Media*
- Järvå, Håkan och Dahlgren, Peter, *Påverkan och manipulation*
- Stanovich, Keith E, *How to Think Straight About Psychology*
The Rationality Quotient – Toward a Test of Rational Thinking
- Statens medieråd, om propagandans makt: <http://statensmedierad.se/publikationer/nohate/propagandaochbildersmaktlararhandledning.1848.html>
- Vetenskap och folkbildning – argumentationsaffisch: <http://www.vof.se/wp-content/uploads/2012/10/argumentationsfel.pdf>
- VoF-undersökningen 2015, finns att ladda ner på vof.se
- Åsard, Erik: *Det dunkelt tänkta, Konspirationsteorierna och verkligheten*

Läs mer, tips om fördjupning och lektionsmaterial

Statens medieråd, ang. MIK (medie och informationskunnighet för lärare): <http://statensmedierad.se/larommedier/mikformigdigitalutbildning.916.html>

Statens medieråd ang. källkritik: <http://statensmedierad.se/laromedier/kallkritikvemvadvarfor.361.html>

Skolverkets material och lektionstips ang. källkritik, ”Kolla källan”:
<http://www.skolverket.se/skolutveckling/resurser-for-larande/kollakallan>

Viralgranskning av bilder: <http://www.metro.se/nyheter/guide-sa-viralgranskar-du-bilder-4-enkla-steg/EVHogh!DJYjZ2ElvnIqI/>

Två exempel på hur du kan luras: En fejkad dokumentär om ett uteblivet VM, googla Konspiration 58 samt insamling av underskrifter mot ”diväteoxid”: <https://www.youtube.com/watch?v=cjYhbKgZPWY>.

Kvalificerat hemligt – en poddradio som kan sökas på Youtube

Skeptikerpodden, som var aktiv 2010–2013 gjorde en del inslag om konspiration som fortfarande finns på nätet

Anundi, Andreas och Åkerberg CJ, *Skeptikerskolan – Handbok i kritiskt tänkande*

Tankebrott: <https://tankebrott.wordpress.com/2009/05/04/skeptikerskolan-del-7-lathund-till-11-september-konspirationer/>
<https://tankebrott.wordpress.com/2009/05/13/detta-kravs-for-att-11-september-konspirationen-ska-fungera-del-1/>
<https://tankebrott.wordpress.com/2009/05/19/detta-kravs-for-att-11-september-konspirationen-ska-fungera-del-2/>
<https://tankebrott.wordpress.com/2009/07/10/detta-kravs-for-att-11-september-konspirationen-ska-fungera-del-3/>

57

Artiklar

<http://www.vof.se/folkvett/ar-2004/nr-2/konspirationism-i-teori-och-praktik/>

<http://pedagogiskamagasinet.se/nar-konspirationen-bli-en-egen-ideologi/>

<http://www.dn.se/arkiv/insidan/konspirationsteorier-ska-kritiseras-fast-odmjukt/>

Ur tidskriften Expo

Blomqvist, Håkan, *Så sprids lögnen om en judisk konspiration*, #3-2011

Leman, Jonathan, *Sagan om de två tornen*, #4-2009

Poohl, Daniel, *Kampen mot komplotten*, om konspirationismen, #4-2015

Werne, Kent, *På resa i David Ickes universum*, #3-2016

Tack!

Som grund för innehållet i detta material ligger – förutom tryckta källor, artiklar och poddar på temat – samtal med forskare, psykologer, avhoppare från konspiratoriska grupper och sakkunniga på att bemöta manipulation.

Ett antal gruppintervjuer med ungdomar har gjorts och många samtal med lärare har hållits för att ta reda på vilka uttryck konspirationstänkande tar sig i dagens svenska ungdomsvärld – och vilka utmaningar lärarna ser i det sammanhanget.

Ett stort tack till alla er som bidragit med kunskap och erfarenheter – ingen nämnd, ingen glömd. Ett särskilt tack till Lärarnas Riksförbund som varit Stiftelsen Expos samarbetspartner i detta projekt.

EXPO

Med myter som vapen

En faktabok om konspirationsteorier och den roll de spelar i dag – sida vid sida med andra begrepp som alternativ sanning och fake news.

Boken riktar sig till skolan och är tänkt som ett underlag för skolpersonal som vill ta upp en diskussion om konspirationstänkande med eleverna. Den ger information om konspirationsteorier och tips och råd på hur man kan bemöta dem i praktiken.

Stiftelsen Expo
Stora Nygatan 26
111 27 Stockholm
08-400 219 60
www.expo.se